

Marc Hooghe

HET LOT IN EIGEN HANDEN?

Bedenkingen bij het eindrapport van de Verkenningcommissie Sociologie

Verkenningcommissie Sociologie (2006) *Samenleven en samenwerken. Een toekomst voor de Nederlandse sociologie*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen.

Engbersen, G. en J. de Haan (red.) (2006) *Balans en toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Pallas Publications/ Amsterdam University Press.

In de gezondheidssociologie kent men het fenomeen van de ‘*worried well*’: het gaat dan om patiënten die objectief gezien een zeer laag gezondheidsrisico vertonen, maar die wel constant de deur van de huisarts platlopen. Het fenomeen – waarvan een variant ook opduikt onder studenten – is ten dele functioneel: juist omdat deze mensen (over)bezorgd zijn over hun gezondheid, besteden ze ook voldoende aandacht aan een gezonde en evenwichtige levenswijze. De ironie wil uiteraard dat het juist diegenen zijn die zich totaal geen zorgen maken, en die nooit advies inwinnen, die in de praktijk ook de grootste risico’s lopen.

Wie het eindrapport van de Verkenningcommissie Sociologie leest, kan bijna niet anders dan tot de conclusie komen dat de Nederlandse sociologie een ‘*worried well*’-patiënt is. De KNAW (Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen) voert jaarlijks een aantal ‘verkenningen’ uit, waarin wordt nagegaan wat de sterktes en zwaktes zijn van een bepaalde wetenschapsdiscipline in Nederland. De verkenningcommissie Sociologie werd in 2003 opgericht onder voorzitterschap van de Rotterdamse socioloog G.B.M. Engbersen, en na een aantal uitgebreide studie- en feedback-rondes werd het eindrapport van de Commissie begin dit jaar definitief goedgekeurd. De Commissie heeft zijn tijd genomen, maar men kan dan ook stellen dat het eindproduct er mag zijn, en bovendien gedragen wordt door een groot gedeelte van de wetenschappelijke gemeenschap in Nederland. De conferentie over ‘De toekomst van de sociologie’ die in 2004 werd georganiseerd kende in elk geval een groot succes, met ongeveer honderd aanwezigen. Een wetenschappelijke discipline die een dergelijke operatie tot een goed einde weet te brengen, en hiervoor zoveel enthousiasme weet te mobiliseren kan dus bezwaarlijk ‘noodlijgend’ worden genoemd.

In deze korte bespreking zullen we niet proberen dit eindrapport samen te vatten: waarschijnlijk mede als gevolg van dit langdurig consultatieproces, is de eindtekst behoorlijk genuanceerd geworden, en er vallen dan ook weinig overtuigende woorden. De Commissie gaat ervan uit dat de sociologie zich in eerste instantie dient te richten op de huidige samenlevingsproblemen, daarbij vertrekkend van de klassieke hoofdvragen van de sociologie. Als discipline zullen we ook beter moeten leren samenwerken, niet alleen uit strategische overwegingen, maar ook omdat dit de enige manier is om tot betere onderzoeksresultaten te komen. De Commissie pleit in het algemeen voor een zekere nuchterheid. Ondanks het feit dat de studentenaantallen opnieuw lijken aan te zwellen, en het feit dat de Nederlandse sociologen het internationaal gezien zeer goed doen, mogen we volgens de Commissie zeker niet vervallen in hoogmoed. Ondanks de lokroep van het Engels is het belangrijk om de band met de maatschappij levendig te houden, en dat betekent dat we ook moeten communiceren met de Nederlandse samenleving in het algemeen, en de beleidsmakers in het bijzonder. De legitimiteit van de sociologie is mede afhankelijk van de weerklank die het sociologisch onderzoek krijgt binnen de samenleving. De Nederlandse socioloog van de toekomst is dus onvermijdelijk tweetalig: in het Engels weet ze haar ideeën te slijten aan een internationaal publiek van collega's, en tegelijk schrijft ze keurige beleidsrapporten voor de ministeries in Den Haag.

Ondanks mijn grote waardering voor dit eindrapport, heb ik toch ook een aantal bedenkingen, voornamelijk over punten die beter uitgewerkt konden worden. Die bedenkingen hebben betrekking op: 1) de beoordeling van de output; 2) de noodzaak van collectieve voorzieningen en 3) de mogelijkheid om een coördinerend onderzoeksprogramma te ontwerpen en te legitimeren. Op die punten wil ik in de rest van dit artikel kort ingaan.

Publish or perish

Vorig jaar stelde de KNAW al in het rapport *Judging Research on its Merits* (KNAW 2005) dat de klassieke methoden van het bibliometrisch onderzoek slechts een eenzijdig beeld geven van de wetenschappelijke disciplines uit de mens- en maatschappijwetenschappen. De Verkenningcommissie sluit zich hierbij aan, en breekt een lans voor het opnemen van andere output-indicatoren. De Commissie verwijst hiervoor in eerste instantie naar de belangrijke maatschappelijke rol van de sociologie, waardoor deze discipline een waardevolle inbreng kan hebben bij een aantal actuele discussies. Tussen de regels door zie je de commissieleden denken: ook al heeft iemand nog nooit in de *American Sociological Review* gepubliceerd, dan nog kan het hier om een belangrijk en vooraanstaand socioloog gaan. Toch is het een beetje teleurstellend dat de Commissie niet verder komt dan deze bedenking. Ook in eerdere gremia werd

al kritiek geleverd op het eenzijdige cijferwerk dat tegenwoordig hoogtij viert in de hoofdkwartieren van onze universiteiten. Voorlopig zijn we echter nog geen stap verder, omdat het steeds bij deze kritiek blijft en de mens- en maatschappijwetenschappen er niet in slagen met een geloofwaardig en betrouwbaar alternatief voor de dag te komen. Universiteiten zullen steeds meer geconfronteerd worden met de noodzaak om met objectieve kwaliteits- en output-indicatoren tevoorschijn te komen. We hebben de fase van het klagen nu wel gehad; zolang we niet met een geloofwaardig alternatief voor de proppen kunnen komen, zetten al die klachten weinig zoden aan de dijk.

We hebben hier te maken met een duidelijk 'collectieve actie'-probleem. Als we er met onze volledige beroepsgemeenschap in zouden slagen een consensus te bereiken over een lijst van uitgeverijen, tijdschriften en andere publicatiekanalen die we belangrijk vinden, dan zou een dergelijke lijst ongetwijfeld haar weg vinden bij allerlei beoordelingsinstanties. Maar juist de hopeloze verdeeldheid binnen de discipline verhindert de totstandkoming van een dergelijke lijst, met als resultaat dat we met zijn allen beoordeeld worden aan de hand van criteria uit de exacte wetenschappen, en dat we dus inderdaad slechter af zijn dan wanneer we wel overeenstemming zouden kunnen bereiken.

De Commissie valt in dit verband dus niet echt op door nieuwe ideeën, en men zou zelfs kunnen stellen dat de kritiek van de Commissie enigszins ongenueanceerd is. Ten eerste klopt het uiteraard dat boeken in onze discipline wel nog belangrijk zijn, in tegenstelling wat er gebeurt in de exacte wetenschappen waar tijdschriftartikelen zowat de enige legitieme vorm van wetenschapsbeoefening zijn. Het is echter verkeerd te stellen dat boeken totaal niet aan bod zouden komen in de huidige metingen. De Commissie heeft gelijk in haar stelling dat binnen de sociologie de grote wetenschappelijke doorbraken vaak niet in tijdschriften gepubliceerd worden, maar in boeken. Tijdschriftredacties laten zich nu eenmaal leiden door de reviews van collega's, en dat leidt onvermijdelijk tot een zeker *middle of the road*-perspectief. Een artikel dat een sterk persoonlijk standpunt naar voren brengt heeft minder kans om door een vooraanstaand tijdschrift geaccepteerd te worden dan een technisch goed uitgevoerd, maar relatief onpersoonlijk artikel. Wie echt een persoonlijk standpunt naar voren wil brengen, kan dat inderdaad het beste doen via een eigen boek. Tot zover kan men de Commissie helemaal volgen, maar de leden vergissen zich als ze stellen dat die boeken nu niet meetellen. Als het inderdaad zo is dat boeken zo invloedrijk zijn in onze discipline, dan komt dat perfect tot uiting in de *Social Sciences Citation Index*, waaruit men ook kan leren of een werk al dan niet geciteerd wordt. Als we er een beetje toevallig één lid van de Commissie uit nemen, dan laten de huidige criteria al perfect zien dat het boek van Jelle Visser en Anton Hemerijck (1997) over *A Dutch Miracle* bijzonder invloedrijk is geweest. Het werk wordt ten minste 120 keer geciteerd. Het boek zelf mag dan wel niet in de Index staan, het is duidelijk dat het hier om een

belangrijk boek gaat. Het is dus helemaal niet noodzakelijk om het boek zelf te laten meetellen, de citaties doen hier wel degelijk hun werk.

Het grote probleem bij het voorstel van de Commissie is dat we de bevoegdheid om te oordelen over de kwaliteit van de discipline dan de facto gaan uitbesteden aan een commercieel bedrijf. Laten we wel wezen: ook bij zeer gerenommeerde uitgevers is de eerste vraag toch telkens opnieuw of het hier om een mogelijk winstgevend boek gaat. Als dat niet het geval is, zal het boek niet worden uitgegeven, hoe goed het ook moge zijn. En omgekeerd: wie eenmaal een zekere reputatie heeft en daardoor verzekerd is van een verkoop van enkele duizenden exemplaren, krijgt elk manuscript wel gepubliceerd. Willen we dan op die manier de kwaliteit van onze wetenschappelijke output laten beoordelen? Het voordeel van het huidige systeem van citaties is dat de beoordeling tenminste wordt uitgeoefend door collega's, die bepalen of ze een boek of een artikel interessant genoeg vonden om al dan niet te citeren.

Vervolgens gaat de Commissie echter nog een stap verder door te stellen dat ook de niet-strikt wetenschappelijke output beoordeeld zou moeten worden. De Commissie heeft inderdaad gelijk door te stellen dat de sociologie een duidelijke maatschappelijke opdracht heeft. De samenleving wordt geconfronteerd met belangrijke sturingsproblemen en als sociologen zijn wij uitstekend in staat om daar iets zinnigs en/of deskundigs over te zeggen. De bijdrage aan het publieke debat, of maatschappelijke of wetenschappelijke dienstverlening zijn dan ook vanzelfsprekende opdrachten voor onze discipline. De vraag is echter of je dit ook moet meetellen bij de *wetenschappelijke* beoordeling. Moet iemand die invloedrijke beleidsrapporten schrijft, of goedlezende columns in een vooraanstaand dagblad daarvoor ook op die manier beloond worden? Terug lijkt het grote probleem dat we hier geen enkel systeem van kwaliteitscontrole kunnen gebruiken. Wat is het verschil tussen een goede column en een slechte?

Het gaat hier wel degelijk om een fundamenteel onderscheid: voor wetenschappelijke artikelen beschikken we over een operationaliseerbaar criterium. We gaan ervan uit dat collega's een artikel maar zullen citeren als ze de inzichten die er in vervat zitten werkelijk de moeite waard vinden. Een krantenredactie daarentegen zal eerder geneigd zijn een stuk op te nemen als het meedrijft op de waan van de dag, dan wanneer het vertrekt vanuit een meer afstandelijke, sociologische analyse.

Er is nog een bijkomend probleem bij het opnemen van andere criteria dan alleen de wetenschappelijke output. Beoordelingen door universiteitsbesturen zijn vooral belangrijk op het ogenblik van de eerste benoeming. Alleen is het zo dat mensen die nog geen benoeming op zak hebben over het algemeen ook nog geen derde-geldstroomfinanciering op zelfstandige basis kunnen verwerven. Dit soort geld gaat in principe vooral naar de insiders die reeds gevestigd zijn. Het zwaarder laten doorwegen van het derde-geldstroomcriterium zou dus in de praktijk juist in het voordeel van de 'haves' werken, ten nadele van de 'have nots'.

Overigens valt in dit verband toch op dat de Commissie vooral oog heeft voor de problemen van het verleden. Tien jaar geleden was er allicht een hele discussie over de vraag of enkel internationale artikelen telden, of ook heuse boeken, misschien zelfs in het Nederlands. Het huidige debat, waar we nog lang niet uit zijn, draait echter rond de vraag of het bestaande regime van wetenschappelijke tijdschriften, waar commerciële uitgevers goed brood aan verdienen, nog kan worden doorgezet. De positie van uitgevers komt steeds meer onder druk te staan door online-uitgaven, open source-publicaties en institutionele archieven. Dit soort toekomstgerichte discussies komt echter nauwelijks aan bod in deze verkenningnota.

Collectieve voorzieningen

De Commissie merkt terecht op dat de heilloze richtingstrijd binnen de Nederlandse sociologie nu voor een flink stuk achter de rug is. De universiteiten en onderzoeksscholen richten zich nu vooral op hun eigen sterktes en ze verspillen hun energie niet langer met te proberen aan te tonen dat 'de anderen' het niet goed doen. Het loutere bestaan van dit tijdschrift is trouwens een gevolg van het feit dat de verstandhouding binnen de Nederlandse sociologie er het afgelopen decennium beter op is geworden. Toch blijft het een schrijnend probleem dat de sociologie, als discipline, niet in staat is voor een aantal collectieve goederen te zorgen. Een eerste belangrijke stap zou kunnen bestaan uit het organiseren van een periodiek terugkerende survey, in de trant van de *General Social Survey* in de Verenigde Staten en Canada, of de *ALLBUS-survey* in Duitsland. Het bestaan van dergelijke grootschalige en betrouwbare onderzoeken waarin verschillende teams hun hypothesen kunnen uittesten kan een belangrijke impuls geven aan de hele discipline. Ook de archivering en het ter beschikking stellen van survey-data blijft een teer punt. Een Engels-talig tijdschrift vormt echter al evenzeer een collectief goed. In een eerste ontwerpnota van de Commissie werd gesteld dat de Nederlandse sociologen veel baat zou hebben bij een sterker international profiel van het *Netherlands' Journal of Social Science*. Dit blad is intussen ter ziele gegaan, en daarmee verdwijnt ook de mogelijkheid van Nederlandse sociologen om hun werk op deze wijze zichtbaar te maken voor de buitenwereld. Wat dat betreft kan toch gesteld worden dat de Nederlandse politicologen hun collectieve goederen beter verzorgen: het Engelstalige blad *Acta Politica* van de Nederlandse Kring voor de Wetenschap van de Politiek werd onlangs opgenomen in de vermaledijde *Citation Index*. Terug is de boodschap dat de verschillende instituten, al dan niet via de Nederlandse Sociologische Vereniging, zullen moeten samenwerken om hun belangen beter te verdedigen. Het feit dat de richtingstrijd nu wat geluwd is, mag ons niet doen vergeten dat we nog altijd op suboptimale wijze samenwerken en daardoor een aantal potentiële schaalvoordelen aan

ons voorbij laten gaan. Het is in dit opzicht ironisch dat een discipline die zo goed is in het bestuderen van collectieve actieproblemen, er niet altijd in slaagt haar eigen collectieve actieprobleem te overwinnen.

Een open toekomst

De Commissie probeert ook een onderzoeksagenda uit te stippelen voor de Nederlandse sociologie. Men kan enkel instemmen met de thema's die hier worden opgesomd: globalisering, individualisering, multicultureel samenleven, de toenemende onvoorspelbaarheid van levenscycli, en de eeuwige problemen van ongelijkheid en sociale orde. Uiteraard zijn dit uiterst belangrijke uitdagingen, en de sociologie kan op elk van deze vlakken goede inzichten brengen. Maar tegelijk zit er een grote ironie in het opstellen van een dergelijk project: de grote maatschappelijke uitdaging is dat een aantal vastliggende maatschappelijke structuren en zekerheden verdwijnen en dat we nog niet duidelijk weten wat de structuur zal zijn van de 'nieuwe onoverzichtelijkheid'. Het probleem is uiteraard dat de sociologie, net zoals alle andere wetenschappelijke disciplines, evengoed onderhevig is aan elk van die trends. Ook onze discipline versnipperd, globaliseert en individualiseert en het lijkt weinig waarschijnlijk dat we daar iets zouden kunnen aan doen. Het ontwerpen van globale onderzoeksprogramma's heeft daardoor iets achterhaalds: waarom zouden gezondheidssociologen, onderwijssociologen, methodologen, organisatie-sociologen, demografen of godsdienstsociologen zich eigenlijk iets aantrekken van dit globale onderzoeksprogramma?

In die zin zit er toch een bepaald tekort in deze verkenning. De Commissie stipt terecht aan dat globalisering en schaalvergroting een buitengewoon belangrijk onderzoeksthema vormen voor de sociologie. Maar de Commissie vermeldt onvoldoende dat die processen ook ingrijpen op de manier waarop wij aan wetenschap doen. De opdracht van de KNAW was om een verkenning te maken van de toekomstperspectieven van de sociologie *in Nederland*. Maar heeft een dergelijke opdracht nog veel zin? Of we dat nu willen of niet, we kunnen er zeker van zijn dat de Europese onderzoeksruimte een feit is. Alleen door een bundeling van krachten ontwikkelen we voldoende expertise om de Lissabon-strategie voor de realisatie van een competitieve kennisstrategie ook daadwerkelijk uit te voeren. De oorspronkelijke timing van het jaar 2010 wordt niet gehaald, maar tegen het jaar 2025 zijn we wat dit betreft ongetwijfeld een stuk verder. Naarmate er meer Europees geld naar het wetenschappelijk onderzoek vloeit, zullen wetenschappers zich meer en meer op de Europese agenda gaan richten. De mens- en maatschappijwetenschappen zijn hierin geen trendsetters, maar onvermijdelijk zullen ze de algemene evolutie volgen. Zeker voor diegenen die nu pas beginnen met hun studies sociologie moet het duidelijk zijn dat de toekomst van de Nederlandse sociologie in Europa ligt.

Wat er in de straten van Parijs gebeurt is voor de toekomstige sociologen even belangrijk als wat er in de straten van Amsterdam gebeurt. De resultaten van het referendum over de Europese Grondwet hebben aangetoond dat de Europese constructie niet populair is. Maar voor sociologen en wetenschappers in het algemeen mag Europa geen blinde vlek blijven.

Literatuur

- KNAW (2005). *Judging Research on its Merits. An advisory report by the Council of the Humanities and the Social Sciences Council*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen. (downloadbaar via www.knaw.nl)
- Verkenningcommissie Sociologie (2006). *Samenleven en samenwerken. Een toekomst voor de Nederlandse sociologie*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen.
- Visser, Jelle & Anton Hemerijck (1997). *A Dutch Miracle. Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.